

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Samen opgekomen, samen in het nauw

de Beer, P.T.

Published in:
Socialisme en Democratie

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
de Beer, P. (2012). Samen opgekomen, samen in het nauw. *Socialisme en Democratie*, 69(5), 23-32.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Samen opgekomen, samen in het nauw

PAUL DE BEER

Tegelijkertijd maken de Partij van de Arbeid en de Nederlandse vakbeweging een cruciale fase in hun bestaan door. De recente leiderschapswisseling lijkt de PvdA op een meer linkse koers te hebben gebracht, culminerend in de afwijzing van het Kunduz-akkoord van de minderheidscoalitie van VVD en CDA met D66, Christen Unie en GroenLinks. Het lijkt een ultieme poging om het geleidelijk afbrokkelen van de electorale steun tot staan te brengen.

De FNV probeert met het door Jetta Klijnsma opgestelde plan voor een nieuwe vakbeweging zichzelf opnieuw uit te vinden en daarmee niet alleen een interne crisis te bezweren, maar tevens weer een toonaangevende rol te gaan spelen in het sociaal-economische speelveld.

Beide ontwikkelingen vloeien direct voort uit de crisis waarin de twee grootste progressieve bewegingen in Nederland ruim een eeuw na hun oprichting verkeren. De directe aanleiding voor de crisis in beide organisaties verschilt: in de FNV vormde het pensioenakkoord een splijtzwam tussen de grootste vakbonden (FNV Bondgenoten en Abvakabo FNV) en de vakcentrale, gesteund door de kleinere bonden. In de PvdA was de impopulaire 'constructieve oppositie' van Job Cohen tegen het minderheidskabinet in combinatie met de almaar dalende scores in de verkiezingspolls de aanleiding voor de machtswisseling.

Over de auteur Paul de Beer is redacteur van S&D

Noten zie pagina 32

Maar wie afstand neemt van deze concrete aanleidingen, ziet al snel opvallende parallellen. Zowel de PvdA als de vakbeweging bevindt zich al zeker drie decennia lang in een fase van neergaande populariteit onder de bevolking. De Partij van de Arbeid bereikte haar electorale hoogtepunt in 1977, toen zij bij de Tweede Kamerverkiezingen onder leiding van Joop den Uyl 33,8% van de stemmen behaalde en daarmee de steun kreeg van één op de drie kiezers. In hetzelfde jaar bereikte de organisatiegraad van de Nederlandse vakbeweging zijn hoogtepunt met 34,4% van de beroepsbevolking: één op de drie werkenden of werkzoekenden was toen lid van een vakbond.

Hoewel de PvdA in 1986 het succes van 1977 nog bijna wist te evenaren, vertonen de resultaten bij de Tweede Kamerverkiezingen sindsdien een dalende trend, met als dieptepunt een schamele 19,6% van de stemmen bij de verkiezingen van 2010. De neergaande lijn in het ledental van de vakbeweging is wat minder geprononceerd, maar in 2011 was de organisatiegraad toch gedaald tot 24%. Als rekening wordt gehouden met het gegeven dat een groeiend deel van de vakbondsleden gepensioneerd is, blijkt de organisatiegraad van werkenden inmiddels ook onder de 20% te zijn gezakt.

Terwijl de opgaande fase van de SDAP en van het NVV in de periode tot aan de Tweede Wereldoorlog vaak is geboekstaafd als de gezamenlijke geschiedenis van de arbeidersbeweging, is er recent opmerkelijk weinig aandacht voor de samenhang in de min of meer parallelle neergang

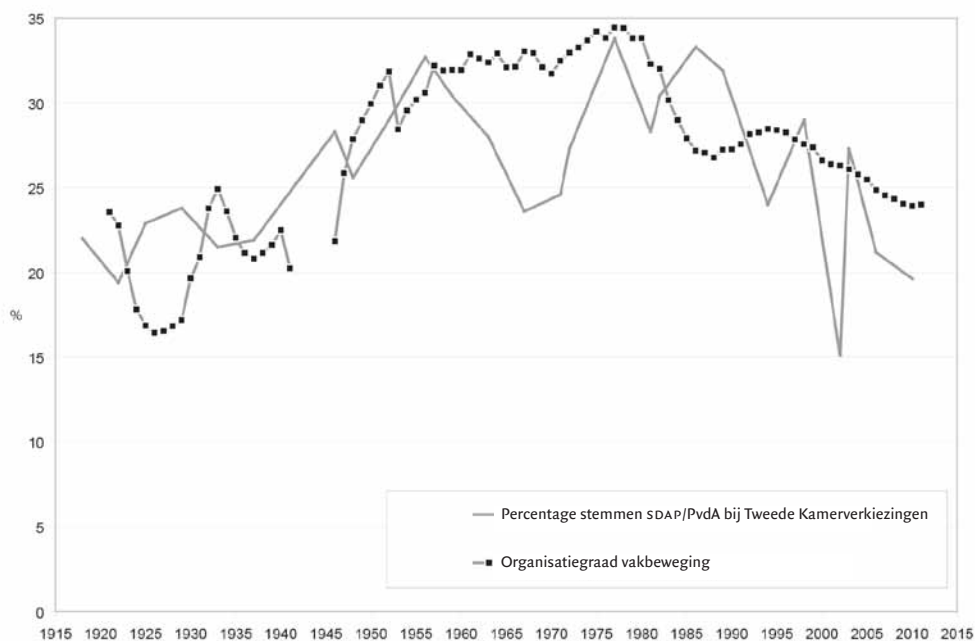
van beide bewegingen. Als je alleen al naar de cijfers van de organisatiegraad en de verkiezingsuitslagen kijkt, kun je echter haast niet aan de indruk ontkomen dat er sterke overeenkomsten moeten zijn in de problemen van beide bewegingen. Daar komt bij dat het zeker niet om een bij uitstek Nederlands verschijnsel gaat. In bijna alle Europese landen daalt het ledental van de vakbeweging¹ en in veel landen hebben de sociaal-democratische partijen de laatste tien tot twintig jaar aan electorale kracht verloren. Ook in de Scandinavische landen, waar de sociaal-democratie en de vakbeweging lange tijd een dominante positie innamen, is hun aanhang afgenomen en hun macht geërodeerd. Als we op zoek gaan naar de oorzaken voor de crisis in de arbeidersbeweging, dan moeten we

dus niet naar specifiek Nederlandse factoren kijken, maar naar meer algemene ontwikkelingen die zich in vele landen voordoen. Niettemin zal ik die algemene ontwikkelingen in dit artikel illustreren aan de hand van Nederlandse voorbeelden.

In bijna alle Europese landen daalt het ledental van de vakbeweging

De oorzaak van de neergang in de populariteit van zowel de PvdA als de vakbeweging kan men in twee richtingen zoeken. Deze kan zijn gelegen in (veranderingen in) de koers of de inhoudelijke oriëntatie van de PvdA en de vakbe-

Figuur Electorale steun voor de SDAP/PvdA (percentage van de stemmen bij Tweede Kamerverkiezingen) en organisatiegraad vakbeweging (vakbondsleden als percentage van de beroepsbevolking), van 1918 tot en met 2011

weging en in (veranderingen in) de opvattingen en preferenties van de (potentiële) achterban. Ik zie eerst de ontwikkelingen in de inhoudelijke oriëntatie en dan de ontwikkelingen in de achterban.

IS HET DOEL BEREIKT?

Een van de meest gehoorde verklaringen voor de afnemende populariteit van de sociaal-democratie en de vakbeweging is dat zij hun doel grotendeels hebben bereikt en daarmee overbodig zijn geworden. Er zit een kern van waarheid in deze analyse. Immers, de arbeidersbeweging, gerepresenteerd door de sociaal-democratie en de vakbeweging, is de afgelopen eeuw zeer succesvol geweest. Wie de leef- en werkomstandigheden van de gemiddelde burger rond 1900 vergelijkt met die van vandaag, kan niet anders dan concluderen dat er immense vooruitgang is geboekt.² Die vooruitgang is voor een belangrijk deel — hoewel zeker niet uitsluitend — gerealiseerd dankzij de inspanning van de sociaal-democratie en de vakbeweging. Als dank voor de bewezen diensten heeft de moderne burger afscheid genomen van de beweging, nu hij deze niet meer nodig heeft.

Deze analyse overtuigt echter maar gedeeltelijk. De arbeidersbeweging mag dan grote successen hebben geboekt op het terrein van de kwaliteit van het bestaan, dat geldt veel minder ten aanzien van een andere klassieke doelstelling, namelijk de beteugeling en hervorming van het kapitalisme. Sterker nog, op dat terrein is er de laatste decennia veeleer sprake van een teruggang. De verbetering van de kwaliteit van het bestaan en een eerlijke verdeling van de welvaart werden in oorsprong sterk verbonden met het doel van hervorming van het kapitalisme. Werkelijke lotsverbetering voor de arbeider leek alleen mogelijk door het kapitalistische systeem omver te werpen. Later erkende de gematigde stroming binnen de arbeidersbeweging — waartoe de sociaal-democratie en het grootste deel van de vakbeweging behoren — dat ze ook gerealiseerd kon worden door het kapita-

lisme vergaand te 'breidelen'. Daardoor zou het economische systeem niet langer primair ten dienste staan van de kapitaalbezitters, maar ook ten goede komen aan de werkende klasse door de werkomstandigheden te verbeteren en bestaanszekerheid te garanderen.

In de decennia na de Tweede Wereldoorlog werd op dit terrein grote vooruitgang geboekt. De arbeidsmarkt werd gereguleerd via een wettelijk minimumloon, ontslagbescherming, algemeen verbindend verklaring van cao's, arbeidstijden- en arbeidsomstandigheden-

De moderne burger heeft afscheid genomen van de arbeidersbewegingen nu hij deze niet meer nodig heeft

wetgeving et cetera. Er werd gepoogd om de economie — vooral de conjunctuurschommelingen — onder controle te krijgen, aanvankelijk via de corporatistische publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties (PBO's), later, onder het kabinet-Den Uyl, via medezeggenschap, vermogensaanwasdeling, sturing van investeringen en hervorming van de grondpolitiek (de vier zogenaamde hervormingsvoorstellen van dat kabinet). Daarnaast werd het stelsel van sociale zekerheid sterk uitgebreid om eenieder bestaanszekerheid te bieden en dijde de publieke dienstverlening (onderwijs, gezondheidszorg, welzijnswerk) uit om de kwaliteit van het bestaan te vergroten.

Lange tijd leken economische hervormingen en verbetering van de kwaliteit van het bestaan elkaar wederzijds te ondersteunen: overheidsbemoeienis met de economie was mede bedoeld om de opbrengst van economische groei eerlijk te verdelen en, omgekeerd, herverdeling en overheidsbestedingen stimuleerden volgens de dominante keynesiaanse analyse de economische groei. Toen vanaf de jaren zeventig de economische groei begon te haperen, werd deze

analyse echter steeds meer voorwerp van kritiek. Eerst waren het vooral (monetaristische) economen, zoals Milton Friedman en Friedrich von Hayek, die het keynesiaanse beleid bekritiseerden, later namen steeds meer beleidsmakers en politici hun analyse over: Thatcher in het Verenigd Koninkrijk, Reagan in de Verenigde Staten. Het sociaal-democratische hervormingsbeleid werd nu juist verantwoordelijk gehouden voor de stagnatie van de economische groei, waardoor het uiteindelijk de welvaart in gevaar zou brengen.

Sinds '82 accepteert de vakbeweging de dominante economische analyse van het CPB

Vanaf het eerste kabinet-Lubbers (1982-1986) kreeg de neoliberale analyse, zoals ze nu meestal genoemd wordt, ook in Nederland de overhand en werden de economische teugels geleidelijk gevierd. Overheidsbedrijven werden geprivatiseerd, kapitaal-, product- en dienstenmarkten gedereguleerd en geliberaliseerd, concurrentie bevorderd en kartels verboden, socialezekerheidsaanspraken werden gereduceerd en er werd een voorzichtig begin gemaakt met deregulering van de arbeidsmarkt (op het gebied van uitzendwerk, arbeidstijden en arbeidsomstandigheden). Zo werd de invloed van de overheid geleidelijk teruggedrongen en kon het kapitalisme weer uit zijn schulp kruipen, waar het zich in de decennia na de Tweede Wereldoorlog steeds meer in teruggetrokken had.

26

Waar een 'ontketend' kapitalisme toe kan leiden hebben we de afgelopen jaren gezien. De liberalisering van de financiële markten heeft ons in de diepste recessie sinds de jaren dertig van de vorige eeuw gestort en het einde daarvan is nog niet in zicht, nu de kredietcrisis is gevolgd door een 'reële' economische crisis en een eurocrisis (feitelijk een crisis van de overheidsfinanciën in de eurozone).

Een van de twee hoofddoelen van de arbeidersbeweging van een eeuw geleden — hervorming van het kapitalisme — is daarmee verder verwijderd dan gedurende vele decennia het geval was. Deze ontwikkeling zet ook de verworvenheden op het terrein van bestaanszekerheid en de kwaliteit van het bestaan onder druk. Steeds meer werkenden zijn aangewezen op een flexibele baan of werk als zelfstandige waarbij zij vaak weinig of geen werk- en inkomenszekerheid hebben. De beloningsverschillen zijn de afgelopen decennia fors toegenomen. Terwijl de topinkomens steeds nieuwe hoogterecords bereiken, wordt aan de onderkant de werkende arme een steeds meer 'normaal' verschijnsel. En als uitvloeisel van de eurocrisis wordt in veel landen het mes gezet in de publieke voorzieningen. Dat raakt direct aan de bestaanszekerheid en levenskwaliteit van miljoenen burgers. Mede hierdoor nemen de gevoelens van onzekerheid en angst onder de bevolking toe. Hoezo heeft de arbeidersbeweging zichzelf overbodig gemaakt?

LEGE HANDEN

Toch heeft de terugkeer van de aloude problemen van een ontketend kapitalisme en bestaansonzekerheid vooralsnog weinig bijgedragen aan de populariteit van de sociaal-democratie en de vakbeweging. Het is het al meermalen gesignaleerde raadsel van de afgelopen jaren: de crisis van het kapitalisme kwam van 'rechts', maar heeft niet de neoliberalen, maar 'links', en vooral de sociaal-democratie, in de verdediging gedrukt. Waarom wordt dit eigenlijk als een raadsel beschouwd? Zijn de sociaal-democratie en de vakbeweging immers niet een heel eind meegegaan in het dominante neoliberale (markt)denken?

De vakbeweging sloot in 1982 het roemruchte Akkoord van Wassenaar met de werkgevers, waarin loonmatiging tegen arbeidstijdverkorting werd geruild. Belangrijker dan deze ruil was echter dat het akkoord het einde betekende van een periode van polarisering en radicalisering, waarin de vakbeweging nadrukkelijk

streefde naar maatschappijhervorming en een andere economische orde. De vakbeweging accepteerde de dominante economische analyse van het Centraal Planbureau, waarin loonkostenmatiging het belangrijkste instrument van economische politiek is. En daarmee bewees zij zeker geen lippendienst, want sinds 1980 zijn de cao-lonen per saldo niet sterker gestegen dan de prijzen, wat betekent dat de vakbeweging nu al meer dan dertig jaar een reële nullijn voor de lonen accepteert. Hoewel de vakbeweging zich sindsdien veelvuldig heeft verzet tegen hervormingsvoorstellen van werkgeverszijde en van de overheid, verkeerde zij telkens in het defensief en moest zij zich uiteindelijk tevreden stellen met, of zelfs medeverantwoordelijkheid nemen voor een afgezwakte versie van de voorstellen waar zij zich aanvankelijk faliekant tegen had gekeerd. Denk aan de hervorming van de wao, de flexibilisering van de arbeidsmarkt en de verhoging van de aow-leeftijd.

De PvdA verzette zich aanvankelijk, onder Den Uyl, heftig tegen het neoliberale 'no-nonsense' beleid van de kabinetten-Lubbers, maar toen Wim Kok in 1986 de leiding overnam en in 1989 in het derde kabinet-Lubbers ging meeregeren, nam de PvdA medeverantwoordelijkheid voor dat beleid. De val van de Berlijnse muur betekende de definitieve nekslag voor de opvatting dat een ingrijpende hervorming van het kapitalisme wenselijk was. Nu het enige reëel bestaande alternatief (de centraal geleide communistische economie) was ineengestort, leek de Angelsaksische variant van het kapitalisme nog het enige levensvatbare model. Sociaal-liberale economen gaven hier een positieve draai aan met hun stelling dat ook via 'de tucht van de markt' de sociaal-democratische doeleinden te verwezenlijken zijn.

De paarse kabinetten onder leiding van Kok (1994-2002) omhelsden dan ook de uitgangspunten van het neoliberale denken. Marktwerking, concurrentie, privatisering en liberalisering werden ook voor de PvdA en voor haar zusterpartijen in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk bruikbare instrumenten. Zo lang

het economisch goed ging, in de jaren negentig, leek het marktsocialisme van de Derde Weg inderdaad een geslaagd alternatief voor de oude socialistische politiek. Maar toen het kapitalisme zich in de nieuwe eeuw weer van zijn kwade kant liet zien, stond de sociaal-democratie plotseling met lege handen. Nu zij haar ideologische veren had afgeschud, was er geen eigen sociaal-democratisch alternatief meer voor handen om de crisis mee te lijf te gaan. Daarom bevestigt de huidige wereldwijde crisis van het kapitalisme juist de crisis van de sociaal-democratie en de

Neoliberalen slagen erin de crisis te interpreteren als een falen van de overheid

vakbeweging. Neoliberalen slagen erin de crisis te interpreteren als een falen van de overheid — daarin geholpen doordat de eurocrisis daadwerkelijk een crisis van overheidsfinanciën is geworden. 'Links' tracht de crisis weliswaar aan het falen van de markt toe te schrijven, maar heeft geen antwoord paraat hoe de overheid een herhaling in de toekomst zou kunnen voorkomen. Bovendien heeft zij zelf eerder aan de liberalisering van de financiële markten meegeholpen. Pleidooien voor het beperken van bonussen, een belasting op financiële transacties of het scheiden van consumentenbanken en zakenbanken bieden een nuttige correctie op de geliberaliseerde financiële markten, maar kunnen toch bezwaarlijk als een aanzet tot een hervorming van de economische orde worden gezien.

TWEEDELING

Naast het gemis van een overtuigend alternatief voor de neoliberale agenda, wordt de neergang van sociaal-democratie en vakbeweging ook wel toegeschreven aan veranderingen in hun potentiële achterban. Bestond er aan het begin van

de bloeiperiode van de arbeidersbeweging nog een min of meer homogene arbeidersklasse met uniforme behoeften en wensen, tegenwoordig valt de potentiële achterban uiteen in verschillende groepen met uiteenlopende en deels tegengestelde belangen en behoeften.

Volgens een versie van deze analyse tekent zich in de samenleving een steeds scherpere tweedeling af: tussen *insiders* en *outsiders*, tussen globaliseringswinnaars en -verliezers³, tussen nieuwkomers en gevestigden, tussen hoog- en laagopgeleiden.⁴ De sociaal-democratie en de vakbeweging zouden vooral opkomen voor de gevestigde belangen door vast te houden aan verworven rechten en daarmee nieuwkomers en outsiders buitensluiten. Het verzet tegen een herziening van het ontslagrecht, dat werknemers met een vast contract goed beschermt, maar daardoor werkgevers zeer terughoudend maakt om nieuwkomers (jongeren, flexwerkers) een vast contract aan te bieden, staat hiervoor symbool. Zouden de sociaal-democratie en de vakbeweging echter instemmen met beperking van die verworven rechten (bijvoorbeeld door versoepeling van het ontslagrecht) dan lopen zij het risico zich van hun traditionele achterban te vervreemden. Zo bevindt de PvdA zich in een spagaat tussen de behoudzucht van de SP en de hervormingsgezindheid van GroenLinks en D66 en wordt de FNV uiteengereten tussen de 'gestaalde kaders' die willen vasthouden aan verworven rechten en de landelijke bestuurders die willen meepraten over modernisering van het arbeidsbestel.

28 Het is echter de vraag of het denken in termen van een tweedeling recht doet aan de bestaande verhoudingen. In ieder geval is het niet zo duidelijk hoe de scheidslijnen lopen. De werknemers met een goed beschermde vaste baan die als insiders worden aangemerkt, zijn niet zelden wat oudere, relatief laag opgeleide mannen die ook tot de globaliseringsverliezers worden gerekend, omdat zij het gevaar lopen dat hun baan naar China of India wordt verplaatst. Behoort de werknemer van NedCar

die zijn baan dreigt te verliezen, maar nog wel beschermd wordt door het ontslagrecht, tot de insiders of tot de outsiders? De jonge, hoogopgeleide jobhopper of zzp'er, die geen behoefte heeft aan een vaste baan omdat hij zonder problemen werk kan vinden, kan bezwaarlijk tot dezelfde categorie van outsiders worden gerekend als de vmo'er die beurtelings op een tijdelijk contract werkt en dan weer een tijdje een uitkering ontvangt. De Nederlandse bouwvakker met een vaste baan en een goede cao is bij uitstek een voorbeeld van een insider, maar ziet zichzelf waarschijnlijk als een globaliseringsverliezer als hij de concurrentie merkt van de Poolse arbeidsmigrant die bereid is hetzelfde werk onder slechtere omstandigheden en tegen een lager loon te doen. Kortom, het karakteriseren van de maatschappelijke tegenstellingen in termen van een tweedeling doet even weinig recht aan de complexiteit van de werkelijkheid als de maatschappelijke tweedeling waar Joop den Uyl in de jaren tachtig voor waarschuwde. Er lopen meerdere scheidslijnen door de samenleving en mensen kunnen bij de ene scheidslijn aan deze en bij de andere aan gene zijde van de streep belanden.

VERSPLINTERING

Realistischer is de diagnose dat de potentiële achterban van de sociaal-democratie en de vakbeweging is versplinterd. De beroepsbevolking is steeds diverser geworden: de 'gemiddelde' werkende is niet langer een traditionele mannelijke kostwinner met een vaste voltijdbaan. Steeds meer vrouwen werken, er zijn steeds meer deeltijdbanen en flexibele banen en sinds de eeuwwisseling neemt ook het aantal zelfstandigen weer fors toe. Bovendien zijn werkenden steeds hoger opgeleid en hebben zij steeds meer hun eigen specifieke wensen. Ze accepteren het dwingende keurslijf van een cao niet meer, maar willen op maat gesneden individuele arbeidsvoorwaarden, waarover zij graag zelf afspraken maken met hun baas of opdrachtgever.

Daarnaast is de (beroeps)bevolking in etnisch en cultureel opzicht veel heterogener geworden, als 'erfenis' van de grote immigratiegolven uit het verleden. Het 'multiculturele drama' van de (volgens velen) mislukte culturele en sociaal-economische integratie van de immigranten en hun nakomelingen in de Nederlandse samenleving heeft vooral de sociaal-democratie het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw hevig in verwarring gebracht, omdat de traditionele sociaal-democratische recepten hierop onvoldoende antwoord boden. In de vakbeweging heeft dit probleem tot minder onrust geleid: blijkbaar speelt de etnische en culturele diversiteit op de werkvloer een minder prominente rol dan in de 'oude wijken'.

Uit de groeiende heterogeniteit van de (beroeps)bevolking wordt vaak echter te gemakkelijk geconcludeerd dat het voor de sociaal-democratie en de vakbeweging steeds moeilijker is om hun achterban tevreden te stellen en aan zich te binden. Dit zou echter alleen het geval zijn als die heterogeniteit samengaat met een toenemende diversiteit aan voorkeuren en groeiende belangentegenstellingen. Dat is minder vanzelfsprekend dan vaak wordt aangenomen. Hoewel de groeiende heterogeniteit vaak in verband wordt gebracht met een individualisering van normen, waarden en preferenties, zijn er niet zoveel aanwijzingen dat, als het om de wezenlijke kwesties in het leven gaat, mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, autochtonen en allochtonen, insiders en outsiders, laag- en hoogopgeleiden geheel verschillende voorkeuren zouden hebben. Onderzoek duidt erop dat er juist eerder sprake is van een groeiende consensus over een aantal essentiële waarden en normen.⁵

Een grote meerderheid van de bevolking wenst een open en tolerante samenleving, waarin burgers op voet van gelijkwaardigheid met elkaar omgaan, waarin geen al te grote sociaal-economische verschillen zijn, waarin we solidair zijn met de zwakkeren in de samenleving. En dat mag desnoods ten koste gaan van wat minder welvaarts groei.⁶ Kortom, een

meerderheid van de bevolking lijkt een ideaal voor ogen te staan dat je zonder veel moeite als sociaal-democratisch zou kunnen aanduiden. Maar blijkbaar zijn de meeste burgers er niet langer van overtuigd dat ze dan ook op de PvdA moeten stemmen of lid moeten worden van de vakbeweging om dat ideaal naderbij te brengen.

Ook als er brede overeenstemming bestaat over de gewenste samenleving, kunnen er toch scherpe belangentegenstellingen zijn. Jongeren willen niet minder graag een goed pensioen dan ouderen, maar een beter pensioen voor de

Een meerderheid van de bevolking lijkt een sociaal-democratisch ideaal voor ogen te staan

(huidige) ouderen kan wel degelijk op gespannen voet staan met de toekomstige pensioenaanspraken van de jongeren. Veel flexwerkers willen net zo graag een vast contract als de gevestigde werknemers met een vast contract (anders zouden we ook niet over een tegenstelling tussen insiders en outsiders spreken), maar toch kan de bescherming van de vaste werknemers de doorstroomkans van flexwerkers belemmeren.

Dat er binnen de achterban van de sociaal-democratie en de vakbeweging belangentegenstelling zijn, is echter niets nieuws. Het succes van de sociaal-democratie en de vakbeweging in het verleden was juist in belangrijke mate gelegen in het feit dat zij deze belangentegenstelling wisten te overbruggen door het perspectief te schetsen van een betere wereld, waarin uiteindelijk iedereen beter af zou zijn. De ruggengraat van de arbeidersbeweging werd altijd gevormd door de middengroepen die begaan waren met het lot van de minder bedeelden maar ook voor zichzelf een betere wereld wensten. De diamantbewerkers, die onder leiding van Henri Polak met de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkers Bond de grondslag legden

voor de huidige FNV, vormden in zekere zin een elite onder de arbeiders. De SDAP werd niet voor niets schertsend de Schoolmeesters-, Dominees- en AdvocatenPartij genoemd. En de PvdA vroeg in de jaren zeventig van de midden- en hogere inkomensgroepen een extra financiële bijdrage (in de vorm van een progressieve inkomstenbelasting), terwijl de vakbeweging actie voerde voor 'centen in plaats van procenten' (dat wil zeggen: een voor iedereen gelijke loonsverhoging in gulden in plaats van eenzelfde procentuele loonsstijging) om de inkomensverschillen te verkleinen en tegelijkertijd de middengroepen meer publieke voorzieningen te bieden.

Kortom, heterogeniteit van en belangtengestellingen binnen de (beroeps)bevolking hoeven niet per se een belemmering te vormen voor een sterke sociaal-democratie en vakbeweging, zolang zij maar in staat zijn de (ogenschijnlijke) tegenstellingen te overbruggen door een wenkend perspectief te bieden waarin brede lagen zich kunnen herkennen. Zoals ik hierboven heb betoegd, ontbreekt het de sociaal-democratie en de vakbeweging echter juist aan dat wenkende toekomstperspectief.

WENKEND PERSPECTIEF

30 Gezien de grote overeenkomsten tussen de crisis van de sociaal-democratie en de crisis van de vakbeweging, is het raadzaam dat de PvdA en de vakbeweging — in het bijzonder de FNV — niet elk apart een uitweg uit de crisis zoeken, maar hun krachten bundelen. Dat kan voorkomen dat men de problemen vooral zoekt in specifieke interne factoren — zoals tekortschietend leiderschap of een verkeerde organisatiestructuur — in plaats van in de gemeenschappelijke tekortkomingen. Ook het feit dat de sociaal-democratie en de vakbeweging in een groot aantal andere Europese landen een vergelijkbare crisis doormaken, pleit hiervoor.

Zoals ik in dit artikel heb betoegd, moet de oorzaak van die crisis niet primair worden gezocht in veranderingen in de achterban van de sociaal-democratie en de vakbeweging,

maar vooral in het gemis aan een overtuigende analyse van de sociaal-economische ontwikkelingen in de afgelopen decennia en het onvermogen daarop een passend antwoord te formuleren. Sinds de sociaal-democratie en de vakbeweging in de jaren tachtig en negentig geleidelijk afscheid hebben genomen van de mengeling van marxistisch en keynesiaans geïnspireerd sociaal-economisch beleid, waarin de vrije krachten van de markt verregaand werden beteugeld en gecorrigeerd, staan zij in feite met lege handen.

PvdA en vakbeweging zouden hun krachten moeten bundelen om een uitweg uit de crisis te zoeken

De cruciale vraag is natuurlijk of er nog een samenhangende analyse van de huidige kapitalistische orde en een uitvoerbare agenda voor sociaal-economische politiek mogelijk zijn waarmee de sociaal-democratie en de vakbeweging zich wezenlijk onderscheiden van de dominante neoliberale analyse en politiek, zonder te vervallen in het nostalgisch conservatisme van de SP en van een stroming binnen de vakbeweging, dat zich vooral richt op behoud van het bestaande — en dus vooral speculeert op de angst van bevolkingsgroepen om te verliezen wat zij hebben — in plaats van een wenkend toekomstperspectief te bieden.

INGREDIËNTEN VOOR EEN SOCIAAL-DEMOCRATISCHE ECONOMISCHE ORDE

Ik heb niet de pretentie om in dit artikel een dergelijke analyse te bieden. Wel wil ik enkele mogelijke ingrediënten ervan aandragen. Essentieel is naar mijn mening dat de vraagstukken van economische ordening en van de kwaliteit van het bestaan weer in onderlinge samenhang worden gezien. Anders gezegd: economische politiek en sociale politiek dienen in elkaars

verlengde te liggen. Maar dan wel precies omgekeerd aan wat de dominante visie is geworden, namelijk dat het sociale beleid dienstbaar moet zijn aan economische doelstellingen. Zo was de hervorming van de sociale zekerheid sinds de jaren negentig in de richting van meer activering en minder bescherming primair bedoeld om de economie te ondersteunen via een hogere arbeidsparticipatie en minder uitgaven aan sociale zekerheid.

Een nieuwe sociaal-democratische politiek zou zich daarentegen, net als in het verleden, moeten richten op hervorming van de economie ten behoeve van de kwaliteit van het bestaan en een eerlijke verdeling van de welvaart. Het bevorderen van economische groei of het vergroten van de welvaart kan daarbij nooit het doel zijn, maar alleen een middel om de sociale doelen te realiseren. We moeten dan ook afscheid nemen van de opvatting, die ook in de sociaal-democratie en de vakbeweging steeds meer gemeengoed is geworden, dat we vermindering van sociale bescherming moeten accepteren als dat de economie ten goede komt. Die redenering dient te worden omgedraaid: maatregelen gericht op versterking van de economie zijn alleen wenselijk als ze tevens bijdragen aan verbetering van de kwaliteit van het bestaan.

In principe zou men dit op twee manieren kunnen realiseren: ten eerste door de economische ontwikkeling meer te richten op sociale doelen en ten tweede door de opbrengst van economische groei meer voor sociale doelen aan te wenden. In de afgelopen eeuw hebben de sociaal-democratie en de vakbeweging steeds meer afstand genomen van de eerste route en voor de tweede gekozen. Maar doordat het 'afromen' van welvaarts-groei via sociale zekerheid en publieke dienstverlening steeds meer bloot is komen te staan aan de kritiek dat het de economische groei zelf schaadt, is de laatste decennia ook de tweede route steeds meer verlaten. Hoewel er zeker reden is om in de toekomst aan herverdeling van de welvaart via de verzorgingsstaat weer meer gewicht toe te kennen, is het

uiteindelijk effectiever om voor de eerste route te kiezen. Dat wil zeggen dat we in plaats van de uitkomsten van de markteconomie te corrigeren, het economische proces zelf in een andere richting moeten sturen.

Dit is alleen mogelijk als de zeggenschap over economische beslissingen verandert. Zolang de zeggenschap in het bedrijfsleven berust bij actoren die primair geïnteresseerd zijn in financiële opbrengsten, zoals de grote meerderheid van de aandeelhouders (inclusief de pensioenfondsen!), zullen economische doelstellingen voorop blijven staan en sociale doelen hooguit als bijproduct worden gerealiseerd. Meer zeggenschap van andere belanghebbenden is dan ook essentieel om de economie in de gewenste richting bij te sturen. Hierbij valt in de eerste plaats te denken aan de werknemers van bedrijven, maar daarnaast ook aan organisaties die andere maatschappelijke belangen vertegenwoordigen, zoals die van uitkeringsgerechtigden, ouderen, natuur- en milieubescherming en internationale ontwikkeling.

Het bevorderen van economische groei of het vergroten van de welvaart kan nooit het doel zijn

Hoe die meer evenwichtige verdeling van zeggenschap moet worden gerealiseerd, is een vraagstuk apart. Ruwweg valt aan twee benaderingen te denken. In de eerste plaats zou langs wettelijke weg de zeggenschap van aandeelhouders kunnen worden beperkt en die van andere *stakeholders* kunnen worden versterkt, bijvoorbeeld door hun het recht te geven een deel van de commissarissen te benemen of instemmingsrecht te bieden bij strategische ondernemingsbeslissingen. In de tweede plaats zouden *stakeholders* invloed kunnen verkrijgen door zelf aandelen te verwerven in bedrijven. Een interessante optie daarbij is om hiervoor mede het omvangrijke aandelenbezit van pensioen-

fondsen te benutten.⁷ Als een substantieel deel van het eigen vermogen van ondernemingen in handen komt van aandeelhouders die (ook) andere dan financiële doelstellingen nastreven — maar overigens wel belang hebben bij continuïteit van de onderneming — zouden ook strategische ondernemingsbeslissingen zich op termijn meer op andere maatschappelijke doelen kunnen richten.

Dit lijkt misschien een utopische gedachte in een globaliserende wereld, waarin bedrijven te maken hebben met een steeds scherpere internationale concurrentie. Echter, als de nieuwe aandeelhouders op korte termijn genoeg nemen met een wat lager rendement

en bereid zijn meer te investeren in nieuwe duurzame technologieën die pas op langere termijn rendabel zijn, hoeft dit de overlevingskansen van deze democratische ondernemingen zeker niet in gevaar te brengen. Het sterke punt van deze alternatieve analyse is juist dat een meer sociale economische ordening op langere termijn ook in economisch opzicht sterker en duurzamer is.

Als de sociaal-democratie en de vakbeweging erin slagen met overtuiging een dergelijke nieuwe visie uit te dragen, kunnen zij het ideologische initiatief weer naar zich toetrekken en stap voor stap aan herstel van hun steun onder de kiezers en de werkenden gaan werken.

Noten

- 1 Visser, Jelle (2006), 'Union Membership Statistics in 24 Countries', *Monthly Labor Review* jrg. 129 nr.1, pp. 38-49.
- 2 Wie daaraan mocht twifelen, moet het boek *Koninkrijk van sloppen* van Auke van der Woud over de woonomstandigheden van een eeuw geleden maar eens lezen (Bert Bakker, oktober 2010).
- 3 Cuperus, René (2009), *De wereld-burger bestaat niet. Waarom de opstand der elites de samenleving ondermijnt*, Amsterdam: Bert Bakker.
- 4 Bovens, Mark & Anchril Wille (2011), *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*, Amsterdam: Bert Bakker.
- 5 Duyvendak, Jan Willem (2004), *Een eensgezinde, vooruitstrevende natie. Over de mythe van 'de' individualisering en de toekomst van de sociologie*, oratie, Amsterdam: Vossiuspers UvA; Beer, Paul de (2007), 'How individualized are the Dutch?', *Current Sociology* jrg. 55 nr. 3, pp. 389-413.
- 6 SCP (2004), *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- 7 Voor een verdere uitwerking van deze gedachte, zie: Beer, Paul de (2004), 'Een linkse hervormingsagenda voor het kapitalisme', *SE&D* 2004/10-11.